

олардың ерліктеріне ерекше сүйсінп, мақтан еткен. Жамбыл бабамыз Қарасай батырға өзінің көптеген шығармаларын арнады, оны тебірене, мақтана жырлады.

Жауын қуып қашырған,
Айдарымен жел есіп,
Алатаудан асырған.
Айбалта, қылыш асынған,
Жанындағы жабдығы,
Наркескен, қанжар асылдан,
Қарасай деп батырлар.
Қиқу салып аттанса,
Еліме тиген жаулардың
Алмадай басы шашылған, — деген жолдар бұл сөзімізге дәлел.

Қарасайдың немерелері Бәйтелі, Қаумен, Дәулет, Жәпек өз заманында әрқайсысы ерекше батырлығымен көзге түсіп, тарихта өшпес із қалдырған ірі тұлғалар. Бұлар жөнінде ұлы Жамбыл:

Бәйтелі, Қаумен, Дәулет
Жәпекпенен төртеулі,
Бәрі ерлер еулеті.
Өнері асып әр жаннан,

Түзеген көшін сәулетті, — деп жырлаған екен. Жәпек қалмақтың талай батырларын жекпе-жекте өлтіреді. Ер Жәпектің ерлігіне сүйінген жауы да оған өз қызын қалыңдыққа береді.

Дәулет, Қаумен, Бәйтелі батырлар Шапырашты Наурызбаймен бірге 1723 – 1756 жылдары Жетісуды қалмақ шапқыншыларынан босатқан ерлер. Наурызбай жекпе-жекте қалмақтың Шамал, Қаскелең батырларын жеңіп, атақ-абыройы ел арасында зор болған. Ағайынды батырлар жауға шапқанда үнемі «Қарасайлап» ұран тастап отырған.

Қарасайдың үлкен ұлы Түрікпен, одан туған немересі Жарылған та атақтары үш жүзге тараған батыр болған. Қарасай бабамыздың өзі айтып кеткендей, Түрікпен баласының ұрпағынан үнемі батырлар шыққан.

Түрікпеннің бәйбішесінен туған Жарылғаптың 7 баласының бірі Қараш батыр. Қазақ энциклопедиясында «Қараш батыр (1715-1813 ж.ж.) жоңғар басқыншыларына қарсы күрескен батыр. Ұлы жүз Шапырашты тайпасының Есқожа руынан, Қарасай батырдың немересі. Қараш батыр батырлығымен қоса қазақ-қырғыз арасында тату көршілікті, ел бірлігін сақтауда еділеттілігімен де аты шыққан» деп айтылған (6 том. 514бет).

Қараш жасынан әрі ақылды, әрі батыр, әрі көрпикелі бар сәуегей, өулие адам болған екен. Жауға үнемі жапақаштанып жалғыз өзі шапқанды жақсы көрген. Өмір бойы жекпе-жекте жеңілу дегенді білмеген қарақүштің иесі темірді қамырдай илеп, небір асауларды жалынан ұстап жыққан екен. Өмірін басқыншыларға қарсы күреске арнаған ол қазақ-қырғыз жерін бірдей қорғап, екі елдің ортақ батырына айналған. Қырғыздар да оны өз елінің батыры санаған.

Ел-жұрт Қараштың шаңырағы қай жаққа қарай бұрылар екен деп бақылап отырған. Осыған қарағанда халықтың тұрмысына жайлы, қолайлы жерді көп ойластырған да Қараш батыр болған сияқты. Сондықтан да ол жайында:

Жырау жырлаған батырлар

«Қараш көмсе, алаш көшеді» деген сөз ел арасына кең тараған. Жамбыл бабамыз:

Батыр Қараш, Саурык,
Шапырашты Өтеген,
Батырлардың еңбегі,

Таныс маған ертеден, — деп тебірене жырлаған.

Қарасайдың ұрпағынан бұл айтылғандардан басқа да көптеген батырлар өсіп, өрбіп, ел басына қиын-қыстау күн туғанда халық қамқоры болған. Солардың бірі Қарасайдың ұрпағы Кәшке батыр. Мырзабек пен Кәшке Дәулеттің балалары. Кәшкеден Станбек, Ақынбек тарайды. Станбектен Саурык, Ақынбектен Сұраншы батырлар туған.

Қазақ энциклопедиясында «Саурык батыр 1814 жылы туып, 1854 жылы дүние салған. Қоқан, Қырғыз хандарының шапқыншылығына қарсы күрестерде қол бастаған. 1848 жылы Ақсай мен Қаскелеңнің түйіскен жеріндегі Тойшыбек қорғанында, 1853 жылы Сарымердегі қоқандықтарға қарсы ұрыста ерлік көрсеткен. 1854 жылы қырғыз феодалдарының шапқыншылығына қарсы соғыста Қастек сайында қаза болған» деп жазылған (10 том, 61-бет).

Саурықтың ерлігін ұлы Жамбыл былай деп сипаттаған екен:

Саурықтай болат батырдың,
Алтын нұр толған ішіне,
Жаулы жерге барғанда,
Кіреді екен күшіне.

Мың қарғаның тұяғы,
Бір түйғынға өтпейді.
Ашуы келген жерінде,
Бір ойран салмай кетпейді.

Тамам қарға жиялса,
Бір сұңқарға жетпейді!
Саурықтай ер батырым,
Маңдайына бақ берген,
Дүшпанды көрсе өшігіп,
Талқандауға тал берген.

Ел аузында аңыз болып жүрген Сұраншы батыр да Қарасайдың ұрпағы. Ол туралы Жамбыл бабамыз:

Шапырашты аз ата,
Ұлы жүзде туыстас.
Өз әкесі Кәшке еді,
Арғы атасы Қарасай.

Бір жақыны Саурык,
Жауды көрсе шалады-ай,
Тұқым қуған батырлық,
Үзілмей аққан сағадай, — деп жырлаған.

Сұраншы батыр тарихи ұлы тұлға. Кезінде Қоқан шапқыншылығынан елді азат етуде Сұраншының ерлігі ел-жұртқа аңыз болған. Сұраншы туралы ел аузында «Үш батыр» деген аңыз тараған. Өйткені Сұраншымен бірге Сүттібай, Сарыбай батырлар үзеңгілес бола жүріп, ел бастаған. Осы аталған батырлардың ұйтқысы, ел қамын ойлап, оған басшылық жасаған Шапыраштының төбе биі Нарбота еді. Жамбылдың Сұраншы ба-

тыр дастанында Нарботаның да қоқандықтарға қарсы соғысты ұйымдастырудағы еңбегі аталып өтіледі.

Жамбыл бабамыз Сұраншының батырлығын арыстанға, қыран бүркітке теңейді.

Мейірімді туған Сұраншы,
Елін сүйіп жасынан.
Жетім менен жесірді,
Артына ертіп көшірген.
Ерегіскен жауларын,

Су құйғандай өшірген, — деп жырлаған Жамбыл Сұраншыға сипаттама бере отырып, оның елі-жері, халқы үшін еруақытта құрбандыққа дайын, жауына мейірімсіз, жұртына қайырымды екендігін ашып көрсетеді.

Теңіздей жау жан-жағы,
Сұраншыға көп емес.
Сол күн, үш түн ұрысқан,
Үш батырдың соғысы
Рүстменнен кем емес, — деп жырлай отырып Жәкең Сұраншының соғыс өнеріндегі келбетін суреттесе:

Қашқан жаудың артынан,
Аққоян атты бір қара,
«Қарасайлап» қалмады.
Өлексемен үйілді,
Алатаудың сайлары.

Тозаңдап тозып жыртылды,
Ханның ала байрағы,
Қасқырға шауып арыстан,
Қаңқордың шықты ойраны.

Шабақ қуған жайындай,
Бек біткенді жайлады,
Елге келген бүлікті,
Дауылдай тиіп айдады, — деп жырлаған.

Жамбыл қылышпен келген жаудың қылыштан өлетінін суреттеп отыр.

Сүйінбай, Жамбыл жырлаған батырлардың есімі мәңгі ұмытылмайды. Жамбыл облысы, Қордай ауданында Қарасай батыр атындағы шаруашылық бар. Біраз жыл бұрын Қарасайдың ұрпақтары сол ауылда оның мүсінін орнатты. Алматы облысы, Жамбыл ауданындағы Ұзынағаш ауылында Қарасай батыр, Қайназарда Сарыбай батыр ескерткіші орнатылды. Бұрынғырақ осы ауданның бір шаруашылығының аты Сұраншы батырдың атымен аталды.

Жамбыл бабамыздың 170 жылдық мерекесіне орай Жамбыл мұражайы маңынан Сүйінбай, Жамбыл бастаған ақындарға, Қарасай, Сұраншы, Саурык, Сүттібай бастаған батырларға, Нарбота, Сарыбай бастаған билерге арналып мүсін-ескерткіштер аллеясы ашылса, бұл ұлы, қасиетті бабаларымызға деген зор құрметтің бір белгісі болар еді-ау деген бір арман тұрады көкейде.

Арықбай АҒЫБАЕВ,
заң ғылымдарының докторы,
Алматы облысының
Құрметті азаматы.

Жетісу

Бейсенбі, 18 ақпан, 2016 жыл

Биыл республикамызда Жамбылдың 170 жылдығына орай бірнеше халықаралық ғылыми-практикалық конференция өтті. Осы үлкен жиында Жамбыл бабамыздың данышпандығының, ұлылығының көп қыры сөз болды.

Жырау Жырлаған Батырлар

Жыр алыбы Жамбыл Жабиев елін, жерін қорғаған бабалардың ерлігін, өнегелі өмірін ғұмыр бойы жырлаған, олардың ерліктеріне ерекше сүйсініп, мақтан еткен. Жамбыл бабамыз Қарасай батырға өзінің көптеген шығармаларын арнады, оны тебірене, мақтана жырлады.

Жауын қуып қашырған,
Айдарымен жел есіп,
Алатаудан асырған.
Айбалта, қылыш асынған,
Жанындағы жабдығы,
Наржескен, қанжар асылдан,
Қарасай деп батырлар,
Қиқу салып аттанса,
Еліме тиген жаулардың
Алмадай басы шашылған, – деген жолдар бұл сөзімізге дәлел.

Қарасайдың немерелері Бәйтелі, Қаумен, Дәулет, Жәлек өз заманында ерқайсысы ерекше батырлығымен көзге түсіп, тарихта өшпес із қалдырған ірі тұлғалар. Бұлар жөнінде ұлы Жамбыл:

Бәйтелі, Қаумен, Дәулет
Жәлекпенен төртеуі,
Бәрі ерлер әулеті,
Өнері асыл әр жаннан,
Түзеген көшін сәулетті, – деп жырлаған екен. Жәлек қалмақтың талай батырларын жекпе-жекте өлтіреді. Ер Жәлектің ерлігіне сүйінген жауы да оған өз қызын қалыңдыққа береді.

Дәулет, Қаумен, Бәйтелі батырлар Шапырашты Наурызбаймен бірге 1723 – 1756 жылдары Жетісуды қалмақ шапқыншыларынан босатқан ерлер. Наурызбай жекпе-жекте қалмақтың Шамал, Қаскелең батырларын жеңіп, атақ-абыройы ел арасында зор болған. Ағайынды батырлар жауға шапқанда үнемі «Қарасайлап» ұран тастап отырған.

Қарасайдың үлкен ұлы Түрікпен, одан туған немересі Жарылған та атақтары үш жүзге тараған батыр болған. Қарасай бабамыздың өзі айтып кеткендей, Түрікпен баласының ұрпағынан үнемі батырлар шыққан.

Түрікпеннің бәйбішесінен туған Жарылғантың 7 баласының бірі Қараш батыр. Қазақ энциклопедиясында «Қараш батыр (1715-1813 жж.) жоңғар басқыншыларына қарсы күрескен батыр. Ұлы жүз Шапырашты тайпасының Есқожа руынан, Қарасай батырдың немересі. Қараш батыр батырлығымен қоса қазақ-қырғыз арасында тату көршілікті, ел бірлігін сақтауда әділеттілігімен де аты шыққан» деп айтылған (6 том, 514бет).

Қараш жасынан әрі ақылды, әрі батыр, әрі көріпкелі бар сәуегей, әулие адам болған екен. Жауға үнемі жападанашанып жалғыз өзі шапқанды жақсы көрген. Өмір бойы жекпе-жекте жеңілу дегенді білмеген қарақұштың иесі темірді қамырдай илеп, небір асауларды жалынан ұстап жыққан екен. Өмірін басқыншыларға қарсы күреске арнаған ол қазақ-қырғыз жерін

«Қараш көссе, алаш көшеді» деген сөз ел арасына кең тараған. Жамбыл бабамыз:

Батыр Қараш, Саурық,
Шапырашты Өтеген,
Батырлардың еңбегі,
Таныс маған ертеден, – деп тебірене жырлаған.

Қарасайдың ұрпағынан бұл айтылғандардан басқа да көптеген батырлар өсіп, өрбіп, ел басына қиын-қыстау күн туғанда халық қамқоры болған. Солардың бірі Қарасайдың ұрпағы Кәшке батыр. Мырзабек пен Кәшке Дәулеттің балалары. Кәшкеден Станбек, Ақынбек тарайды. Станбектен Саурық, Ақынбектен Сұраншы батырлар туған.

Қазақ энциклопедиясында «Саурық батыр 1814 жылы туып, 1854 жылы дүние салған. Қоқан, Қырғыз хандарының шапқыншылығына қарсы күрестерде қол бастаған. 1848 жылы Ақсаймен Қаскелеңнің түйіскен жеріндегі Тойшыбек қорғанында, 1853 жылы Сарымердегі қоқандықтарға қарсы ұрыста ерлік көрсеткен. 1854 жылы қырғыз феодалдарының шапқыншылығына қарсы соғыста Қастек сайында қаза болған» деп жазылған (10 том, 61-бет).

Саурықтың ерлігін ұлы Жамбыл былай деп сипаттаған екен:
Саурықтай болат батырдың,
Алтын нұр толған ішіне,
Жаулы жерге барғанда,
Кіреді екен күшіне.
Мың қарғаның тұяғы,
Бір тұйғынға өтпейді.
Ашуы келген жерінде,
Бір ойран салмай кетпейді.
Таман қарға жылса,
Бір сұңқарға жетпейді!
Саурықтай ер батырым,
Мандайына бақ берген,
Душланды көрсе өшігіп,
Талқандауға тап берген.

Ел аузында аңыз болып жүрген Сұраншы батыр да Қарасайдың ұрпағы. Ол туралы Жамбыл бабамыз:
Шапырашты аз ата,
Ұлы жүзде туыстас.
Өз әкесі Кәшке еді,
Арғы атасы Қарасай.
Бір жақыны Саурық,
Жауды көрсе шалады-ай,
Тұқым қуған батырлық,
Үзілмей аққан сағадай, – деп жырлаған.

Сұраншы батыр тарихи ұлы тұлға. Кезінде Қоқан шапқыншылығына қарсы

тыр дастанында Нарботаның да қоқандықтарға қарсы соғысты ұйымдастырудағы еңбегі аталып өтіледі.

Жамбыл бабамыз Сұраншының батырлығын арыстанға, қыран бүркітке теңейді.

Мейрімді туған Сұраншы,
Елін сүйіп жасынан,
Жетім менен жесірді,
Артына ертіп көшірген,
Ерегіскен жауларын,
Су құйғандай өшірген, – деп жырлаған Жамбыл Сұраншыға сипаттама бере отырып, оның елі-жері, халқы үшін еруақытта құрбандыққа дайын жауына мейірімсіз, жұртына қайырымды екендігін ашып көрсетеді.

Теңіздей жау жан-жағы,
Сұраншыға көп емес.
Үш күн, үш түн ұрысқан,
Сол батырдың соғысы
Рүстменнен кем емес, – деп жырлай отырып Жәкең Сұраншының соғыс өнеріндегі келбетін суреттесе:

Қашқан жаудың артынан,
Аққоян атты бір қара,
«Қарасайлап» қалмады.
Өлексемен үйілді,
Алатаудың сайлары.
Тозаңдап тозып жыртылды,
Ханның ала байрағы,
Қасқырға шауып арыстан,
Қаңқордың шықты ойраны,
Шабак қуған жайындай,
Бек біткенді жайлады,
Елге келген бүлікті,
Дауылдай тиіп айдады, – деп жырлаған.

Жамбыл қылышпен келген жаудың қылыштан өлетінін суреттеп отыр. Сүйінбай, Жамбыл жырлаған батырлардың есімі мәңгі ұмытылмайды. Жамбыл облысы, Қордай ауданында Қарасай батыр атындағы шаруашылық бар. Біраз жыл бұрын Қарасайдың ұрпақтары сол ауылда оның мүсінін орнатты. Алматы облысы, Жамбыл ауданындағы Ұзынағаш ауылында Қарасай батыр, Қайназарда Сарыбай батыр ескерткіші орнатылды. Бұрынырақта осы ауданның бір шаруашылығының аты Сұраншы батырдың атымен аталды.

Жамбыл бабамыздың 170 жылдық мерекесіне орай Жамбыл мұражайы маңынан Сүйінбай, Жамбыл бастаған ақындарға, Қарасай, Сұраншы, Саурық, Сүттібай бастаған батырларға, Нарбота, Сарыбай бастаған билерге арналып